

znotraj teorije in znotraj umetnosti. Bržkone na vseh področjih umetnosti lahko govorimo o protomodernizmu, modernizmu in postmodernizmu. Toda teh kategorij ne bi smeli šablonsko prenašati na različne umetnosti. Upoštevat bi morali neenakomeren razvoj, skrbno zabeležiti temporalne premike in odmike.³⁵ Poleg tega pa se omenjene kategorialne oznake dotaknejo umetniškega dela samo z določenega vidika, se pravi, mogoči so tudi drugi vidiki, na primer poezijo lahko z nekega drugega vidika razdelimo na simbolično, metabolično in diabolično. Vse te delitve pa se ne dotaknejo niti bistva niti izvira umetniških del.

Na začetku vseh teh raziskav pa bo najprej treba tematizirati pojem kulture, kar se nama s Kosom kljub desetnam popisanih strani doslej še ni posrečilo.

(Konec)

Konec (ali vsaj nesmisel nadaljnjega) kulturnega boja

(Komentar k članku M. Kerševana Preveč hrupa, preveč molka)

I. KULTURNI BOJ 1984 (1985) V SLOVENIJI (SFRJ)

Dimitrij
Rupel

1. Ideološka raven

— Jugoslovanski časopisi odmevajo od »razrednega boja v »kulturi«. Politiki in novinarji delijo etikete na račun intelektualcev, opozicije v kulturi, disidentovskih skupin itn. Svojevrstni učinek te ravni so tudi politični procesi v Sarajevu (Šešelj) in v Beogradu (šesterica oz. trojica).

— Vrstijo se pozivi partijskemu članstvu, naj vendar »odgovori« na desničarske in protikomunistične ekscese, ki so nastali zaradi delovanja intelektualskih skupin, ki so *objektivno* (če ne tudi subjektivno) orodje v rokah tujih agentur, ki izkoriščajo jugoslovansko politično in gospodarsko krizo in malodušje oz. preveliko širokosrčnost posameznih vodstev.

— Ponavljajo se napadi na revije in pisatelje, kot smo jih poznali v petdesetih in šestdesetih letih, pri tem se ponavljajo tudi metode: Edvarda Kocbeka so odstranili iz državnega položaja, »ker je bil slab pisatelj«, beograjske profesorje in četverico iz ljubljanske FSPN so izključili iz pedagoškega procesa »iz strokovnih razlogov« ali nemara s pomočjo »notranje diferenciacije«; revije širijo »kulturni teror«,

³⁵ Precej raziskav v tej smeri že imamo. Ker pa mi je glavni in odgovorni urednik *Sodobnosti* sporočil, da ne smem izkoriščati njegove gostoljubnosti, prelagam prikaz teh raziskav na drug prostor in v drug čas.

posamezniki bi radi »prevrednotili zgodovino« in umazali »svetinje« naroda itn.

— Gre torej za različico »kulturnega boja«, kot ga poznamo iz lastne in tuje zgodovine, iz let 1855—1867 v Avstriji, v tridesetih letih v Sovjetski zvezi, v petdesetih letih na Kitajskem: na eni strani politika (oblast, partija, cerkev...), na drugi svobodoljubna inteligenca. Ti boji so se praviloma (vsaj kratkoročno) sklepali v škodo slednje, običajno je bila škoda za konkretne ljudi terminalna in nepopravljiva in iz nje izvira (skorajda) upravičen občutek, da vsa intelektualna (predvsem pa umetniška) dela nastajajo v sporu z oblastjo, oz. da npr. socializem na področju umetnosti ni dal pomembnih dosežkov.

— Kot zanimiva intervenirajoča variabla se je pred kratkim pojavil na Slovenskem članek Marka Kerševana (»Preveč hrupa, preveč molka«, *Sodobnost* 1984, št. 12, str. 1117—1123), ki razmerja med politiko in kulturo ne postavlja več v smislu oblastniških intervencij na področju kulture, temveč kot razmerje oz. spor dveh »kapitalov«:

Politika/politiki navsezadnje lahko... prenesejo avtonomijo kulture. Neizogiben pa je konflikt, če se začne kulturni kapital spreminjati v političnega, se pravi, če začno nosilci kulturnega kapitala tega uveljavljati kot političnega, kot legitimno *sredstvo moči* (podčrtal D.R.). Povsem nevzdržna za nosilce političnega kapitala bi bila seveda (politična) dominacija kulturnega kapitala nad »zgolj« političnim...

Politična teža kulturnega kapitala je tem večja in njegova preobrazba tem lažja, čim bolj poenoteno je kulturno polje, še posebej, če ima znotraj njega neizpodbijano hegemonijo grupacija, ki si neposredno prizadeva za politično valorizacijo/transformacijo svojega kapitala... (*Op. cit.*, str. 1118—99)

— V mladinskih publikacijah in v t. i. »alternativnem tisku« se pojavlja podobna teza, ki je seveda radikalnejša. Ta teza govori, da vse, kar se tako bučnega dogaja v tisku, v množičnih medijih in na različnih političnih zborovanjih, ni niti najmanj zanimivo, kajti gre za »notranji« spor med dvema elitama, med politiki in kulturniki, ki so oboji nasprotniki ljudskih množic, proletariata; vse to je buržoazna zarota itn. Prava alternativa, ki se uveljavlja brez sporov z oblastjo, je mladinska subkultura. Njeni spori so nižjega ranga: s šolskimi oblastmi in lokalno policijo, »nacionalni« problemi se je ne tičejo oz. predstavljajo slej ko prej predmet vsesplošne ironizacije.

Vsem navedenim izjavam in pojavom je treba priznati veljavnost, vendar menim, da bi substancialna analiza pokazala predvsem naslednje rezultate:

1. Kulturno dogajanje (kulturna ustvarjalnost) je v institucionalnem, pravnem in ekonomskem smislu *odvisno* od politike; njegova notranja nemoč in zunanja determiniranost se kažeta npr. v določanju »družbenih sredstev« za kulturo;

2. Tudi ko bi bila (formalno-pravno ali praktično) mogoča »koncentracija kapitala« v kulturi, bi v njegovo »distribucijo« (kontrolno) brž vstopile »zgolj« politične (administrativne) sile. To se kaže v prepovedi različnih listov, revij in knjig (mimogrede: pred leti ni dobila dovoljenja za izhajanje revija Javnost, čeprav se je želela vzdrževati z lastnimi sredstvi).

3. Kadrovska politika, ki je v rokah političnih vodstev, skrbi, da tudi v področju ožje kulture prihajajo na vodilna (vsaj bolj izpostavljena) mesta politične osebnosti, v skrajnem primeru pa kulturno-politične »dvoživke«, ki se naslanjajo predvsem na politične centre moči in njihove direktive. Včasih se dogaja, da ti kulturni funkcionarji, ki so na svoja mesta prišli po milosti politike, »izdajo« svojega »delodajalca«; še pogosteje pa s svojo politično »zaslombo« dosežejo zase »kulturna priznanja« in poslej delujejo celo kot predstavniki kulture. Osnovno je vendar to, da politika v večini primerov nadzoruje kulturo.

Hipoteza pričujočega poročila je, da je t. i. »dialektika« odnosov med »vodstvom« in ljudstvom ali med »elitami« *znotraj kulture* obrobni pojav, čeprav je nemara kdaj zelo na očeh. Še več: mislim, da je izenačevanje (primerjanje, ugotavljanje »konkurenčnosti« ali »pajdašenja«) *kulturniške in politiške politike* eno od orodij uradne ideologije, ki jo proizvaja *politiška politika*. Eno od zanesljivih znamenj, da je tako, je sama analiza kulture: tej se pripisuje enaka struktura kot politiki; medtem ko so za kulturo pojmi kot elita, hierarhija, podrejenost, nadrejenost itn. povsem nepomembni pojmi, tega ni mogoče trditi za politiko. Pojmi kot pluralizem, diferenciacija, zanesenjaštvo . . . pa so že spet pojmi, ki predstavljajo môro za politike, čeprav so v kulturi nekaj običajnega.

Prej smo med kurantnimi ideologijami politiške politike navedli tudi »kulturnobojno« stališče, ki obsoja kulturo »en bloc«: tako se je neki hrvaški politik nedavno izrazil, da je v Jugoslaviji en milijon parazitskih intelektualcev in 4 milijone pridnih »neposrednih proizvajalcev«. Toda politiška politika je v zadnjem času izdelala tudi neko drugo geslo, katerega bistvo je razpršitev, zameglitev in uničenje kulture kot sektorja v celoti: ne uničenje konkretnih nosilcev kulture (ki so protidržavni elementi, sovražniki socializma itn.), ampak uničenje kulture kot posebnega sektorja, navsezadnje pa tudi kot pojava »sui generis«. Kultura po teh najnovejših tezah naj ne bi bila več le kulturno delo(vanje), ampak hkrati (obenem, enako in namesto) tudi *kultura dela*, torej prizadevnost pri tekočem traku in kar je še podobnih discipliniranosti pri izvrševanju vsakdanjih delovnih opravil. Izenačiti bi bilo treba (v smislu te nove platforme) — če povem z metaforo — »hrano« in »prebavo«, vsa mogoča pomenska območja, različne »življenjske svetove« oz. družbene realnosti, s tem pa bi »premagali zgodovinsko delitev dela na umsko in fizično«!

Kakorkoli že: na sledi smo številnim ideološkim izrekom glede razmerja med politiko in kulturo, in čeprav se nekateri od njih ukvarjajo s sejanjem razdora *znotraj kulture*, drugi pa hočejo nasprotni pol načelno eliminirati z izenačevanjem *kulturnega dela* in *kulture dela*, še vedno ostajamo pri nepomirljivem nasprotju in *kulturnem boju*.

2. Faktografija

Iz leta v leto se manjšajo družbena sredstva, namenjena kulturi. Podatki za SR Slovenijo so naslednji: leta 1978 je delež družbenega proizvoda za družbene dejavnosti znašal 13,26 %, leta 1982 pa 11,75 %. Kultura je zdrsnila z 0,57 % na 0,54 % (realno zmanjšanje leta 1982 glede na leto 1978 znaša 5,3 %), izobraževanje s 4,58 % na 3,83 %, raziskovalna dejavnost z 0,41 na 0,37;%. V zadnjih dveh letih se sredstva za kulturo v Kulturni skupnosti Slovenije realno zmanjšujejo za ca. 5 % na leto. Po podatkih SJM 1983 40,3 % Slovencev ni prebralo niti ene knjige na leto, SJM 1984 prinaša še slabši rezultat: 48,2 % nebralcev knjig. Na podlagi primerjav z drugimi družbenimi sektorji (ki nekateri tudi pešajo), bi vendarle lahko ugotovili, da so med stopnjami »pešanja« pomembne razlike: počasnejše upadanje, tj. relativno naraščanje se kaže pri čistih proračunskih sredstvih, v deležu slovenskega prispevka za federacijo itn. Z eno besedo: v slovenski družbi prihaja do pomembnih prerazdelitev družbenega premoženja oz. *nacionalizacije kulturnega oz. ustvarjalnega dela*. Ta se ne kaže le v državni finančni in fiskalni politiki (ki načelno destimulira inovacije, znanost in sploh vsakršno intelektualno delo), ampak navsezadnje tudi v vse bolj ležernem prepuščanju t. i. družbenih dejavnosti zakonitostim tržišča, ki v sedanjih razmerah izrazito protežira birokracijo, menežerje, režijo, »neproduktivno« dejavnost. Zaslužki in zasluge ustvarjalcev (avtorjev, znanstvenikov, strokovnjakov...) so predmet nenehne nacionalizacije in devalvacije. Če vzamemo za primer knjigo in pisatelja, ugotovimo, da v finančni konstrukciji na avtorja pride 11 % (ali manj), medtem ko si založniki (v obliki režije) zaračunavajo po 30 in več odstotkov od prodajne cene. Za eno avtorsko polo besedila prejme danes avtor honorar, ki znaša petino ali v najboljšem primeru 1/4 uredniške plače v založbi, ki tiska to besedilo.

Slovenski oz. jugoslovanski kulturni delavci so potemtakem očitno ogroženi. Toda politična in gospodarska situacija, navsezadnje pa tudi marljiva ideološka vojska so izvršili svoj vpliv na širše sloje prebivalstva, ki imajo temu ustrezna mnenja.

Leta 1932 je Josip Vidmar (v knjigi *Kulturni problem slovenstva*) problem slovenskega naroda označil kot kulturni problem. Edvard Kardelj mu je v polemiki, ki je sledila, predvsem pa v *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja* (1939), dokazal, da ne gre za kulturni, ampak za političen problem. Danes, tako kažejo nekateri podatki, ne gre niti več toliko za kulturni niti ne za politični problem, ampak gre za eksistenčni problem slovenskega pa tudi drugih jugoslovanskih narodov. Zaradi narave podatkov, ki so mi pri roki, se bom omejil na SR Slovenijo.

Anketa *Slovensko javno mnenje 1984* potrjuje pravkar zapisano tezo. Slovenci, ki so v letu 1978 in še kasneje, v letu 1980, z zaupanjem gledali v svojo prihodnost, so leta 1984 kritični, skeptični, pesimistični, malodušni. Ko ocenjujejo življenjsko raven (vprašanje se je glasilo: »kako živijo ljudje«) jih komaj 12,7 % meni, da živijo bolje kot pred

petimi leti, medtem ko je na tem mestu leta 1978 stala številka 85,2 %. Danes le še 14,1 % Slovencev meni, da se povečuje »demokracičnost odločanja« (leta 1978 72,3 %). Danes le še 19,8 % respondentov meni, da se povečuje spoštovanje dela in delavca (leta 1978: 58,6 %). In medtem ko so Slovenci še leta 1978 menili, da se izboljšujejo »možnosti — imeti in preživljati otroke« (59,4 %), o tem danes mislijo le še najbolj črne misli: komaj 7,6 % Slovencev meni, da so se izboljšale možnosti za ustvarjanje družine, medtem ko jih 73,8 % misli, da so se poslabšale.

Ko smo v anketi spraševali o »dolgoročnih težnjah oz. interesih«, so respondenti te težnje razvrstili po takšnem vrstnem redu: 1. svoboda (52 %), 2. mir (45 %), 3. poštenje (32,5 %), 4. delo (27,5 %), 5. družina (19 %), 6. enakost (13,3 %), 7. napredek (12,7 %), 8. denar (12,2 %), 9. samoupravljanje (10 %), 10. neodvisnost (9 %), 11. standard (6,5 %), 12. uspeh (6,3 %), 13. strokovnost (6,1 %), 14. solidarnost (5,6 %), 15. izobrazba (5,3 %), 16. zakonitost (5,2 %), 17. lastnina (4,3 %), 18. ugled (4 %), 19. kultura (3,5 %), 20. znanost (3,4 %), 21. angažiranost (1,6 %), 22. tradicija (1 %), 23. oblast (0,8 %), 24. idejnost (0,3 %).

V ospredju seznama slovenskih vrednot so »elementarne«, »biološke« vrednote, medtem ko se politične in kulturne (kulturne v ožjem pa tudi širšem smislu besede) vrednote pojavljajo v ozadju. Ta ugotovitev je »normalna«, toda spomnimo se, da so ocenjevalci interesov slovenskega naroda od nekdanjih izhajali iz postavke, da smo kulturni, politični in, z eno besedo razsvetljen narod, in da so naši problemi povezani predvsem s kulturo in politiko. Kulturne in politične probleme pa lahko imajo ljudje oz. družbe, ki imajo vsaj do neke mere rešene eksistenčne probleme; z drugimi besedami: kadar osnovne postavke biološkega obstoja predstavljajo temeljne, dolgoročne in najvišje interese in težnje, politični problemi postanejo politični, kulturni pa kulturni — s tem hočem reči, da kulturo neuhajemo pojmovati v ožjem smislu (kot produkcijo, reprodukcijo in zaščito umetnosti), ampak jo moramo pojmovati v širšem smislu — antropološko.

II. ZAKAJ JE KULTURNI BOJ NESMISELN?

Skrita, zdaj pa že tudi očitna misel mojega poročila je v tem, da je »apetit« države seveda naredil škodo kulturi, toda naredil je (toliko sem pač rodoljuba) škodo tudi državi (politiki). Prepričan sem namreč, podatki pa to ilustrirajo, da se (posebno Slovenci) izčrpujemo v sporu med politiko in kulturo in da nas kulturni boj odvrta od pomembnejših opravil. Slovenska politika — tako vse kaže — je do nedavnega mislila, da se z zmago v kulturi potrjuje na strateškem področju. Da je bila kultura odločilnega pomena za konstituiranje slovenskega in tudi drugih slovanskih narodov — o tem sem že pisal, med drugimi pa se je v zadnjem času s podobno mislijo oglasil tudi Milan Kundera. Te dediščine se je politika hotela in morala polastiti, če je hotela voditi narod in mu razsvetljevati prihodnost. Zdelo se je, da velja geslo: »kdor zmagava v kulturi, je zmagal nad Slovenci!« Vendar vse kaže, da bo kultura slovenski Waterloo.

Slovenski kulturni problem je nadomestil — predvsem po II. svetovni vojni — slovenski politični problem. Edvard Kardelj je še danes naš nedotakljivi prerok. Toda nenadoma se je pokazalo — recimo v že omenjeni raziskavi javnega mnenja — da Slovenci svojih političnih voditeljev sploh ne poznajo (komaj 17,6 % jih je vedelo, kdo je predsednik predsedstva SRS, komaj 14,7 %, kdo je predsednik IS SRS in komaj 18,3 % je vedelo za slovenskega predsednika partije) in da cenijo politiko približno enako slabo kot kulturo. Iz tega je mogoče sklepati, da se kulturni boj vodi zunaj obzorja javnega zanimanja in zunaj vitalne problematike slovenskega naroda. Politika je na izpitu pred slovenskim zaskrbljenim očesom padla skupaj s kulturo v ozadje slovenskih vitalnih interesov.

Očitno drži, da se politika ne more dovolj učinkovito utemeljiti s tem, da bi porazila slovensko kulturo, pa naj uporablja še tako spretno prijeme, od katerih smo jih nekaj našteali zgoraj. Storila ni nič drugega kot to, da je zapravljala dragocen čas. Slovenci smo menili, da bomo stopili na svetovno tržišče, v družbo uglednih narodov, s kulturo, nato s čisto politiko: zdaj pa smo se znašli v ugledni družbi kot berači, polni dolgov.

Gospodarsko-vitalna problematika modernega časa se rešuje s »podjetji«, ki ne poznajo ideoloških, jezikovnih in političnih meja, tako kot modernega človeka ni več mogoče gledati samo kot pripadnika takšnega ali drugačnega razreda, ampak je v sebi združil več »razredov«: postal je obenem proizvajalec in potrošnik, varčevalec in potrošnik, »kapitalist« in »sindikalist« obenem. Hierarhija med njimi ni več možna, niti ne več boj do »zadnjega«, ampak veljajo med njimi pametni pogovori in dogovori. V tem položaju morajo družbene dejavnosti med seboj razviti kar se da ljubeznive in sodelavske odnose. Moderna politika prevzema v takšnem položaju integracijsko vlogo: med drugim skuša integrirati tudi kulturo.

S skrbjo, kakršna je namenjena kulturi, z njo pa domišljiji in svobodi (in družbenim dejavnostim nasploh), se bo težko pripraviti na prihodnost, ki bo vse manj družba mehničnega (determinističnega, hierarhičnega . . .) in vse bolj družba ustvarjalnega dela: kar napoveduje vzpon elektronike, informatike in robotike — v razvitih deželah. Stara razdelitev (podedovana iz boljševiskih shem), ki razdeljuje družbo na črno in belo polovico: na potrošnjo in proizvodnjo, je dokončno propadla. Pri takšnem (baza-vrhnja stavba) konceptu bi vse bolj nazadovali.

Kulturni sektor je pri nas blokiran, ker proizvaja neprijetne ideje. Toda prav neprijetne ideje so tiste, ki ženejo razvoj t. i. razvitih. Naša dnevna politika se je nemara sprijaznila s položajem v družbi »nerazvitih«: ta sprijaznjenost seveda predstavlja bistveno ideološko oviro za napredek. Sem sodi tudi »kulturni boj«, ki se je navsezadnje — dolgoročno gledano — končal v škodo tistega, ki ga je začel.